

VÝROČNÍ KOMIKSY (O 1. SVĚTOVÉ VÁLCE, LEGIÍCH A VZNIKU ČSR) – ANALÝZA A DIDAKTIZACE

KAMIL ŠTĚPÁNEK

Significant anniversaries and days of remembrance have also recently attracted the attention of the creators of comics. Pop culture product thus reflecting historical events resonates not only outside the school, but also passes a reception in the educational process. Specific analysis of comics on the 1st World War and the establishment of Czechoslovakia in this text contributes to naming of the risk elements of comics and its educational potential. It is desirable for the educational process to come to conclusion – comics is primarily an interpretation of reality. Comics (equipped with didactic apparatus) can then serve not only to the development of pupils' media literacy, but also to a deeper understanding of a particular historical topic. Especially, to understand the reasons why and how the historic event is commemorated today.

Key words: history teaching; didactics of history; medial education; 1st World War; establishment of Czechoslovakia; comics.

Úvodem

U příležitosti významných jubileí a památných dní jsou za velkého zájmu médií oživovány vzpomínky na události a osobnosti s důrazem na to, čím nás oslovují dnes. Podobný proces se odehrává ve školách a tradičně cílí na posílení souměřitelnosti budoucího občana se státem. Nejinak tomu bude i s aktuální připomínkou konce 1. sv. války a vznikem československého státu. Přestože tedy původním záměrem oslav většiny jubileí zůstává neměnnost jejich historického zdůvodnění, jsou i takové, kde je status quo podrobován neustálým výzvám. Oborovou didaktiku dějepisu na tomto poměrně stereotypním procesu mohou inspirovat ony nezřídka kontroverzní mediální diskuze, které se od oslav odvíjejí. Nejrůznější výklady smyslu historických událostí pro naši současnost nebo blízkou budoucnost mohou motivovat učitele k formulování úkolů a ověřovací „bádání“ žáků o historických příčinách. Představují alternativní možnost implementace objevného učení¹ do tradiční faktograficky orientované dějepisné výuky. Ambicí kvalitního pedagoga by tedy měla být snaha rozvíjet při probírání odpovídající látky u žáků kritický přístup k recípaným informacím.

Jubileá a významná výročí lze však zužitkovat dvojnásobně a tentokrát cílíme na jejich motivační potenciál pro žáka. Propojení úvodní části prezentace nové látky s právě probíhajícími, chystanými nebo čerstvě v paměti uloženými oslavnými akcemi² může akcelerovat sledování

¹ Srov. LABISCHOVÁ, D.: *Badatelsky orientovaná výuka – základní paradigma pro tvorbu moderní učebnice dějepisu*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 28, 2014, č. 2, s. 110–127; STUHLÍKOVÁ, I.: *O badatelsky orientovaném vyučování*. In: Papáček, M. (ed.): *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice 2010, s. 129–135.

² Úvodní motivace primárně cílí na vzbuzení zájmu žáka.

výkladu. Při tzv. průběžné motivaci³, poslouží vhodně k aktivnějšímu zapojení žáka nejruznější mimoškolní informační zdroje a mediální produkty, které k danému výročí vznikly.

Formy i míra účinku se však různí a existuje celá řada odborných prací zdůrazňujících vliv média na procesní stránku vzpomínání:⁴ Odlišnou výpověď přináší staré fotografie, krásná literatura jinou hraný film. Módní vlna kreslených příběhů na domácí komiksové scéně zprostředkujících vzpomínání u příležitosti kulatých jubileí (*Karel IV. Pán světa, Jan Hus, Stopa legionáře, Svoboda!, Marie Terezie, Generál Fajtl*, devítidilný cyklus *Češi 1918*) posléze inspirovala i námět tohoto příspěvku. Oborově didaktickému zkoumání byly s ohledem na téma a předpokládaný rozsah textu podrobeny kreslené příběhy *Svoboda!, Stopa legionáře* a *Češi 1918: Jak Masaryk vymyslel Československo*.

1. Kreslené příběhy o Velké válce, legionářích, vzniku ČSR a srovnávací informační zdroje

Kreslené příběhy představují v mimoškolním prostředí důležitou součást historické kultury a proto je užitečná i jejich implementace do dějepisné edukace. Působení komiksu ve veřejném, mimovědeckém prostoru je mimořádně zajímavým prvkem, ačkoli ve školské praxi má minimální zastoupení a historiografický výzkum jej dosud ignoruje. S ohledem na plánovaný rozsah textu a jeho maximální provázanost bylo potřebné nejprve provést deskripci komiksové nabídky pro děti a mládež. Přehled využitelné produkce spojovaný s válečnými a politickými událostmi ústícími do, dnes již stoletého výročí, vzniku samostatného státu zahajuje *Stopa legionáře* z autorské dílny Zdeňka Ležáka (koncepte a text), kreslená Michalem Kociánem. Příběh seznamuje čtenáře se vznikem a anabází čs. legií zejména na Rusi od roku 1914, kdy vznikaly první oddíly, až po rok 1920, v němž dosáhly boje s bolševickou mocí vrcholu a legionáři se „cestou kolem světa“ navraceli do zcela nového státu. Zvědavému žákovi se téměř totožná tematika v úpravě komiksových políček nabízí ještě jednou. Máme na mysli z francouzštiny přeložené album scénaristy Krise a kreslíře Jeana-Denise Pendanxe, lapidárně nazvané *Svoboda!*⁵ s podtitulem *Fiktivní válečný deník příslušníka Československé legie*. I toto dílo popisuje putování příslušníka Československých legií do Vladivostoku. Zcela odlišný úhel pohledu nabízí „kreslená“ zákulisní jednání předcházející vzniku republiky *Češi 1918: Jak Masaryk vymyslel Československo (1.)*⁶ Pavla Kosatíka. Přestože samotné komiksy bez srovnání s odbornějšími informačními zdroji nelze doporučit pro výukové analytické činnosti žáků, tři použité tituly se do jisté míry doplňují.

Z bohatého rejstříku historiografických prací nebo jejich populárně naučných mutací vybíráme s ohledem na zamýšlené postupy (např. posouzení míry fakticity a fikcionality nakreslených příběhů apod.). Práci, která spíše překračuje rámec zde vymezeného tématu *Češi, české země a velká válka* napsaná Ivanem Šedivým se snaží spojit vojensko-politickou problematiku s celospolečenskými dopady v oblasti sociální a hospodářské.⁷ Historik Jiří Fidler poskytuje ve *Slavných bitvách naší*

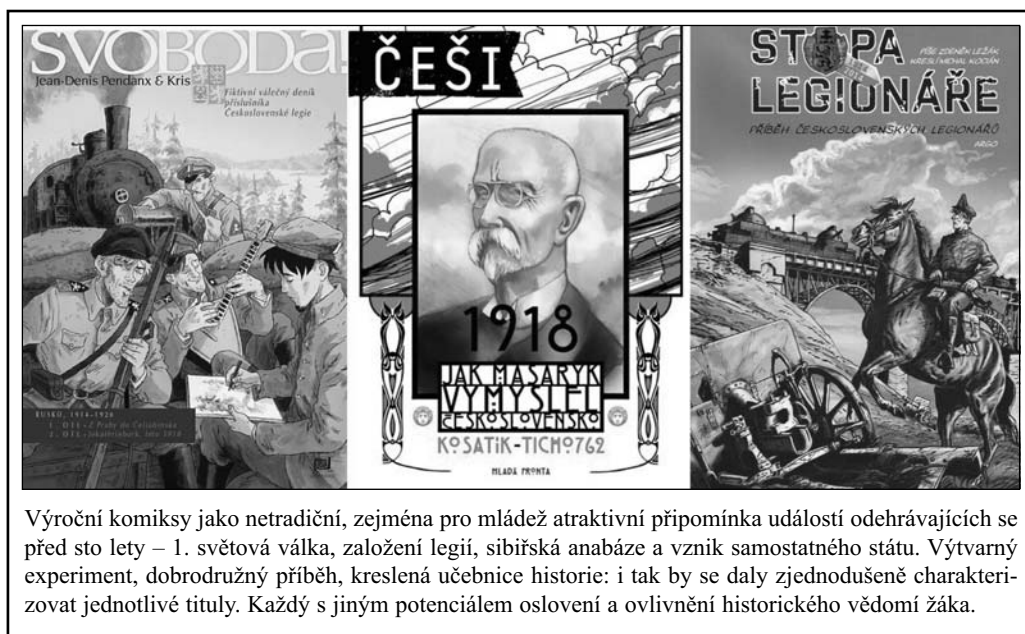
³ V průběžné motivaci již usilujeme o pochopení důležitosti probrané látky žákem pro jeho osobní rozvoj.

⁴ *Medien des kollektiven Gedächtnisses: Konstruktivität, Historizität, Kulturspezifität*. Berlin – New York 2004. V českém prostředí srov. blíže ČINÁTL, K.: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha 2014.

⁵ PENDANX, J. D. (kresba) – KRIS (scénář): *Svoboda! Fiktivní válečný deník příslušníka Československé legie*. Z *Práhy do Čeljabinska (1) Jekatěrínburg, léto 1918 (2)*. Praha 2013. Překlad: Richard Podaný.

⁶ Autorem prvního komiksového zpracování je výtvarník a ilustrátor Petr Novák působící pod pseudonymem Ticho762. <http://www.ticho762.com/>

minulosti základní oporu k posouzení komiksové věrnosti historickým faktům. Ke komparaci jsou nabídnuty popisy a interpretace bitev u Zborova 1917, ruské Lipjagy 1918 nebo francouzského Teronu 1918. Podobně lze využívat druhého dílu syntézy Miroslava Brofta a kol. *Vojenské dějiny Československa*.⁸ K Masarykově zahraniční akci se váže například, v českém překladu dobře dostupná, monografie uznávaného odborníka profesora Alaina Soubigou *Tomáš Garrigue Masaryk*.⁹ K tématu lze využít i postkonferenční sborníky *Tomáš Garrigue Masaryk a ruská revoluce* a *T. G. Masaryk a světová revoluce*.¹⁰ Vojenský úhel pohledu uplatňuje rovněž třídílný text Libora Nedorosta *Češi v I. světové válce: Mým národům, Na frontách Velké války a Do hořkého konce*.¹¹ Přestože je autorova pozornost zaměřena na české vojáky sloužící v rakousko-uherské armádě, představuje celá řada pasáží zajímavý srovnávací zdroj pro žákovská bádání. Například k bitvě u Zborova optikou českých jednotek bojujících na straně Rakousko-Uherska proti československé legionářské brigádě. Jak již název napovídá, velitelským kádrům přeběhlíků se věnuje třídílná odborná práce *Legionáři s lipovou ratolestí*.¹² Zajímavý informační zdroj představuje bezesporu publikace Josefa Fučíka *Osmadvacátníci – spor o českého vojáka I. světové války*, v níž polemizuje s mýtem o hromadném přebíhání českých vojáků do zajetí.¹³ Historik Jan Michl z Ústavu pro studium totalitních režimů zpracoval k tématu rozsáhlou publikaci na hranici literatury faktu

Výroční komiksy jako netradiční, zejména pro mládež atraktivní připomínka událostí odehrávajících se před sto lety – 1. světová válka, založení legií, sibiřská anabáze a vznik samostatného státu. Výtvarný experiment, dobrodružný příběh, kreslená učebnice historie: i tak by se daly zjednodušeně charakterizovat jednotlivé tituly. Každý s jiným potenciálem oslovení a ovlivnění historického vědomí žáka.

⁷ ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2001.

⁸ BĚLINA, J. – ČORNEJ, P.: *Slavné bitvy naší minulosti*. Praha 1995; BROFT, M. et al.: *Vojenské dějiny Československa*. II. díl (1526–1918), Praha 1986.

⁹ SOUBIGOU, A.: *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha–Litomyšl 2004.

¹⁰ Srov. *T. G. Masaryk a světová revoluce*. Sborník příspěvků z XI. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 16. listopadu 2004. Hodonín 2005; *Tomáš Garrigue Masaryk a ruská revoluce*. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 19. listopadu 1997. Hodonín 1998.

¹¹ NEDOROST, L.: *Češi v I. světové válce: Mým národům, Na frontách Velké války a Do hořkého konce*. Praha 2006–07.

¹² STEHLÍK, E. – ČERNÝ, K. – CHRÁST, R.: *Legionáři s lipovou ratolestí*. Praha 2016.

¹³ FUČÍK, J.: *Osmadvacátníci – spor o českého vojáka I. světové války*. Praha 2006.

a popularizace *Legionáři a Československo*¹⁴ Popularizačním textem *Českoslovenští legionáři* také přispěl František Emmert.¹⁵ Podobné zařazení přísluší i multimediálnímu titulu s pamětnickým akcentem a bohatou obrazovou přílohou *Přišel befel od císaře pána*.¹⁶ V této souvislosti nelze než navázat důsledně memoárovou literaturou a vzpomínkami pamětníků. *Přísaha – Deník legionáře Ladislava Preiningera, Boj s rakouskou hydrou – Deník legionáře Čeňka Klose, Voják zajatec legionář – Josef Klejna a V kole vojny – Vzpomínky legionáře Josefa Laciny*.¹⁷ Na závěr stručného výběru alespoň jeden titul beletrie: *Legionáři, car a rudá vlajka* od M. A. Fryščok¹⁸.

Základní informační zdroj pro jakékoli analytické či tvořivé činnosti spojené s komiksem představuje práce McLouda *Jak rozumět komiksu*.¹⁹ Při promýšlení úkolů, které by anotované informační zdroje mohly plnit v moderní dějepisné výuce, se jako úvodní opora nabízí jedna ze kolektivních prací moderní německé mediální didaktiky z pera H. J. Pandela²⁰, ale i do češtiny přeložený text britského historika a didaktika Roberta Stradlinga s propagací principu multiperspektivního nazírání komunikačních nosičů i chápání jejich vztahu k současnosti. Z české autorské dílny je možné se opřít o mediálně zaměřené dějepisně-didaktické kompendium s odkazy na další literaturu.²¹

2. Obsah, fakticita a fikcionalita komiksů

Stopa legionáře je dílem šéfredaktora mládežnického časopisu a výtvarníka, kteří v úzkém spojení obrazu a textu vypráví historii od počátků zahraniční legionářské akce až do úspěšného návratu domů. Seriál vycházel nejprve v časopise *ABC mladých techniků a přírodovědců*, čímž byla explicitně definována i cílová skupina příjemců. Velké národní se v něm pojí s malými dějiny – osudy obyčejných lidí. Pro nakladatele knižní podoby se nejedná o první počín tohoto druhu, tentokrát výtvarně realizovaný Michalem Kociánem. Autor se opírá o známá historická fakta a vzpomínky pamětníků. Prezenci značného množství učebnicových údajů usnadňují dva fiktivní vypravěči poručík Fanda a jeho kůň, vojenská klisna Kira. Rozsahem těžkopádných komentářů přitom výrazně převažují nad fiktivními dialogy legionářů. V dílčích vstupech se nicméně k recipientovi obrací i další účastníci příběhu.

Oficiálně je *Stopa legionáře* skloňována ve všech pádech jako komiksový příběh, spíše by mu však náleželo označení ilustrované dějiny²². Argument vtěsnání většiny hutných komentářů do bublin a jen výjimečně blokových rámečků nepřesvědčí. Formálně to tedy komiks je, ale také poněkud rozpačitý výsledek autorovy snahy předat značné množství historických faktů a historiografických interpretací mladému čtenáři domněle nejpřitažlivější formou.²³

¹⁴ MICHL, J.: *Legionáři a Československo*. Praha 2009.

¹⁵ EMMERT, F.: *Českoslovenští legionáři Za první světové války*. Praha 2014.

¹⁶ KÁMEN, J. – HORÁKOVÁ, *Přišel befel od císaře pána Polní pošta – příběhy Čechů za první světové války*. Praha 2015.

¹⁷ Srov. KLEJNA, J.: *Voják zajatec legionář – Josef Klejna*. Praha 2014. KLOS, Č.: *Boj s rakouskou hydrou – Deník legionáře Čeňka Klose*. Praha 2016; PREININGER, L.: *Přísaha – Deník legionáře Ladislava Preiningera*. Praha 2016; LACINA, J.: *V kole vojny – Vzpomínky legionáře Josefa Laciny*. Praha 2017.

¹⁸ FRYŠČOK, M. A.: *Legionáři, car a rudá vlajka*. Praha 2016.

¹⁹ McCLOUD Mc., S.: *Jak rozumět komiksu*. Praha 2008.

²⁰ PANDEL, H. J. – SCHNEIDER, G. (eds.): *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach /Ts. 2005.

²¹ LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008.

²² Kreslený příběh na historické téma, který důsledně neuplatňuje textové bubliny. Pod obrazovým polem je pouze umístěn komentář. Tradiční zahájila komiksová série *Prince Valiant* v meziválečných USA. U nás takto např. *Film historie* v mládežnickém časopise *Vpřed* v r. 1947. https://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Valiant. <http://www.loc.gov/rr/print/swann/herblock/cartoon.html> [online] [cit. 2017-02-02]

²³ Autor v hledání optimální formy popularizace historických příběhů experimentuje. Např. jeho v r. 2016 publikovaný komiks *Karel IV. Pán světa* prakticky veškeré faktografické, pojmové a vztahové poučení předsouvá do stránkového textu a vlastní kreslený příběh, jemuž dominuje batmanovsky pojatý obraz, provází jen strohé dialogy aktérů.

Kreslený příběh připomíná jedno století starou historii, jež bezprostředně ovlivnila vznik samostatného československého státu. Pomocí ikonického textu je popisován vznik České družiny v Rusku, založení roty Nazdar ve Francii i osudy našich vojáků na srbské nebo italské frontě. Implementované medailóny se věnují politikům ovlivňujícím politické pozadí T. G. Masarykovi, Milanu R. Štefánikovi a Edvardu Benešovi. Tažení našich legií po odpoutání z prostoru východní fronty napříč Ruskem až po nalodění ve Vladivostoku však tvoří přirozené jádro vyprávění líčící postupné převzetí kontroly oblasti od Penzy u Volhy až po Vladivostok. Patřičný prostor je věnován obrněným vlakům, s jejichž pomocí se do jisté míry dařilo udržet našim vojákům pod kontrolou dopravní a strategickou tepnu Transsibiřskou magistrálu v délce 8 000 km. Vliv legionářských aktivit na souhlas západních politiků s vytvořením samostatného Československa je vícekrát zdůrazněn. Jelikož se anabáze se odehrává za bolševické revoluce a počínající občanské války, ve vyobrazených dějích nechybí souvislosti s osudy ruského státního pokladu apod.

Kritické aspekty legionářské anabáze důsledně absentují. Obrazy válečných hrůz jsou sice uplatněny, nepředstavují však rozhodující položku sdělení. Tu zaujímá přínos zahraniční akce ke vzniku ČSR. Na obálce propagované situační plány představují soubor různorodé kvality. Obecně rozšiřují orientaci čtenáře, panoramatickou kresbou motivují k důkladnějšímu zkoumání a v detailu zklamou občasným ignorováním historické skutečnosti. Např. mapa členění ČSR na jednotlivé země zachycuje až stav po r. 1927, mapa Ukrajiny s vyznačením Volyně a ilustrací přistěhovalců v 2. pol. 19. stol. obsahuje kaskádu vodních děl na Dněpru, které vznikly až po stabilizaci sovětské moci, Rumunsko a Moldávie jsou uvedeny jako Rumunsko apod. Podobně finální políčko příběhu s mapou Evropy deformuje a zjednodušuje dobové hranice států na neúnosnou míru. Chybějící stránkování a jakékoli členění na subkapitoly představuje nejméně pochopitelné tvůrčí záměry.

U publikace *Stopa legionáře*²⁴ lze předpokládat přirozený zájem chlapecké části čtenářstva a milovníků komiksů s válečnou tematikou. Otázkou zůstává, zdali tomu odpovídá i její

Stopa legionáře: Při snaze vtěsnat do bublin a panelů značné množství informací (obr. vlevo) se autorovi do textů vloudily i občasně chyby nebo matoucí sdělení (obr. vpravo). Tvzení o vzniku republiky již 28. října 1918 je poněkud předčasné (rozhodnutím Národního shromáždění 14. 11. 1918). Různé výklady evokují i navazující věty: „... Masaryk byl stále v USA. Zde byl také... zvolen prvním... prezidentem.“ Drobné nedostatky však představují vhodný podklad k nenáročným analytickým činnostem žáků a rozvíjení kritického přístupu k přijímaným sdělením z médií, jimž důvěřují.

²⁴ Na komiksovou knihu *Stopa legionáře* volně navazuje *Stopa legionáře II* s podtitulem *Osudy*. Dvacítka známých legionářů je tu přiblížena kombinovanou formou krátkého životopisu a obrázkového příběhu. Také proto, že se druhý díl neomezuje jen na 1. sv. válku, není pojat do tohoto textu.

technické zpracování a skladba. Text Zdeňka Ležáka v bublinách doprovází komiksově panely, podobizny osobností, mapy tehdejších historických zemí, časové přímky. Souvislý prozaický text zcela absentuje²⁵ a jak bylo uvedeno výše, v nesčetných segmentech důsledně prosycuje kreslený příběh, nutící čtenáře mj. k občasnému sledování děje zleva doprava dvoustraně nikoli po jednotlivých stranách.

Pozoruhodná je snaha autora, komentovat pomocí bublin i hlubší souvislosti nakresleného děje, podpořená množstvím statistických údajů. Přehlednost děje a poutavost je zkomplikována také pojetím chronologie vyprávěného příběhu. Na úrovni podkapitol udržuje kauzální rozvíjení děje, při graficky neodlišeném přecházení na další a další příběhy legionářských jednotek a medailony osobností se však nezřídka vrací v čase a přemísťuje v prostoru. Udržení celkového nadhledu tak obzvláště od dětského čtenáře vyžaduje značné úsilí. Přestože výtvarně převažuje statické vyznění scén, najdou se i děje vysloveně akční. Děj na rozdíl od frankofonního komiksu *Svoboda!* nerozlišuje (odmyslíme-li si dvojici vypravěčů Fandu a Kiru) protagonisty příběhu a vedlejší role, což čtenáři ztěžuje předpokládanou možnost bližší identifikace s hlavní postavou příběhu. Oslabením stereotypního dramaturgického schématu naopak posiluje iluzi seriózního historiografického sdělení. Dětské (fiktivní) účastníci příběhu absentují – s ohledem na žáka 2. st. ZŠ – a neusnadňují tak recepci významu popsanych událostí.

Ve vztahu k charakteristickým vlastnostem anotovaného žánru a cílové skupině čtenářů nelze nakreslenému příběhu upřít poměrně zdařilou evokaci východní fronty, Ruska zmítaného válečnými útrapami, revolucí a občanskou válkou. Ověření, zdali dosahuje kvalit běžných pro podobně zaměřenou západoevropskou produkci je možné i letným srovnáním se *Svobodou!*, není však předmětem tohoto textu.²⁶ Případné prohřešky na reáliích legionářské anabáze, které by neodpovídaly současnému stavu historického bádání lze vnímat i jako přirozený projev historické kultury, který nabízí mnoho příležitostí do výuky. Například k rozvíjení mediální gramotnosti a historického vědomí.

Prakticky totožný námět zpracoval již o několik let dříve i frankofonní komiks. Didaktický potenciál ukrývá do češtiny přeložené album scenáristy Krise a kreslíře Jeana-Denise Pendanxe, nazvané lapidárně *Svoboda!* s podtitulem *Fiktivní válečný deník příslušníka Československé legie*. Ani po několikaleté odlmce nelze dohledat na zahraničních webech pokračování, které by se stalo předlohou pro český překlad. Přes zřejmé velké plány zahraničních autorů tedy torzo dvou úvodních dílů *Z Prahy do Čeljabinska* (1) a *Jekatěrinburg, léto 1918* (2) téměř jistě představuje konečný výsledek.

Nestává se často, aby zahraniční tvůrce zaujaly naše národní dějiny natolik, že jim věnují samostatné dílo. Komiks jako popkulturní produkt je primárně obdařen zábavnou funkcí a je neoddělitelně spoután dramaturgickými pravidly. Ze tří zde analyzovaných slibuje nejzřetelněji zábavu a dobrodružství titul *Svoboda!* K tomuto cíli směřuje i krátkou textovou pasáží, jež vlastnímu kreslenému příběhu předchází a v souvislostech, rozšiřuje vyobrazený děj. Vypráví tentokrát dobrodružný příběh Josefa Černého. Malíře, který na počátku 2. sv. války vzpomíná, co všechno prožil při legionářské anabázi. On a jeho kolega Jaroslav Švejk společně s ostatními Čechy a Slováky v legionářské uniformě jsou francouzskými autory vyličení jako stateční vlastenci a válečníci. Protagonisté příběhu jsou však tři. Doplnění o ženskou postavu zajišťuje, zpočátku horlivá monarchistka, komtesa Kinská, s níž se střetají i společně čelí nástrahám, a jež má svými odlišnými postoji dotvářet převratnost a složitost doby. Ačkoli téma slibuje akci – dobrodružnou cestu Sibiří po

²⁵ Odlišný přístup oproti titulu *Karel IV. Pán světa* téhož autora, jemuž předchází stostránkové výkladové textové expozé.

²⁶ Srov. TARDI, J. – VERNEY, J. P.: *Putain de Guerre! Intégrale: 1914–1918*. Paris 2014; TARDI, J. – VERNEY, J. P.: *Le dernier assaut*. Paris 2016, apod. Dostupné v anglické, francouzské a německé jazykové mutaci.

magistrále, ta se v první části spíše nekoná. I v mimoškolním prostředí se tedy může stát, že zpočátku vysoce motivovaný žákovský čtenář očekávající thriller bude zklamán. Na dynamičnosti děj získá teprve ve druhém díle. Zde však naopak ztrácí na historické věrohodnosti jako *Epochencomic*, resp. *Comic-Historie*.²⁷ Teprve nyní bude konzument prvoplánového napínavého příběhu uspokojen honičkami, Istivými úklady, léčkami a strhujícím dějem na úkor historických souvislostí.

Graficky i formátově je kniha velmi pečlivě navržena. Kreslíři se poměrně věrohodně daří výtvarným prostředky evokovat jak atmosféru bolševické revoluce a občanské války, tak i válečné útrapy vepsané ve tvářích, uniformách a celkovém vzhledu jednajících postav.

Třetí informační zdroj popkulturního charakteru pochází z nakladatelství Mladá fronta, jež vydalo devítidílnou komiksovou edici pod sjednocujícím názvem *Češi*. Realizoval se tak paralelní projekt scénáristy České televize Pavla Kosátika spolupodílejícího se na tematicky shodném televizním seriálu *České století*.²⁸ Nakladatel se na záložce předsádky proti možné kritice prozíravě pojistil prohlášením, ve kterém zdůrazňuje: „Cílem autora není rekonstruovat historii nebo vykládat dějiny“, nýbrž pohlédnout na události doby optikou rozhodujících osobností. Pokus o deklarovaný odstup od jakýchkoli známek přesvědčovacích strategií. Výsledkem je směsice fiktivních vnitřních monologů i prameny doložitelných prohlášení a diplomatických tahů odkazující k postupům krásné literatury.

Ačkoli se komiks *Češi 1918: Jak Masaryk vymyslel Československo* dosti věrně drží televizního scénáře²⁹, autoři se jej přesto rozhodli odlišit prostřednictvím připojeného zápasnického příběhu boxera Váni. Vznikla tak prvoplánová symbolika politického střetu vybojované slovy, argumenty, načasovanými výpady a diplomatickým taktizováním. Zákulisní jednání Masaryka s místodržícím hrabětem Thunem a britským premiérem Davidem Lloydem Georgem měla podobné důsledky jako bitvy na frontách Velké války – sdělují tvůrci. Protagonistu kresleného příběhu T. G. Masaryka v jeho historickém poslání provází Prozřetelnost.

Výtvarné zpracování nezapře filmařské postupy. Střídání celku (z jakoby ptačí perspektivy) a detaily pohybů či mimiky tváří do jisté míry napodobují střihy kamerových záznamů. Rušivě působí výrazná stylizace mimiky tváří, gest a pohybů s občasnými ozdobnými secesními rámečky.

Autoři se také museli vyrovnat se značným množstvím předávaných informací a omezeným prostorem bublin. Obsahové zaměření na fiktivní i historiky doložené úvahy protagonistů příběhu však předpokládají jistou znalostní úroveň čtenářů. V opačném případě budou konzumenti postrádat dobové souvislosti, politické rozložení sil nebo nálady společnosti. Zahraniční politická akce legionářů i úloha M. R. Štefánika zůstávají v příběhu nepovšimnuty. Citovány jsou však ve dvou výňatcích z Masarykovy korespondence. Dotvoření uceleného obrazu událostí tedy do značné míry zůstává na bedrech čtenáře.

3. Oborově didaktické podněty pro modelové analýzy

Historie komiksu sahá do konce 19. století a mezi oblíbené náměty tradičně patří i příběhy dob dávno minulých. Některé dokonce usilují o historicky věrné ztvárnění. Neděje se tak ovšem

²⁷ Srov. PANDEL, H. J. – SCHNEIDER, G.(eds.): *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach /Ts. 2005, s. 351. Podle autorem navrhované typologie: hlavní postavy jsou smyšlené. Jejich jednání myšlení a citění vypovídá mnohovrstevnatě a relativně věrohodně o jejich době nebo přímo nárokuje historiografické kvality.

²⁸ *Jak Beneš ustoupil Hitlerovi* a *Jak se KSČ chopila moci* jsou názvy finálních titulů. Předchozí díly tematicky pokrily sametovou revoluci, atentát na Heydricha, Pražské jaro se srpnovou invazí, zde zkoumaný vznik Československa i vznik Charty 77.

²⁹ Pod televizním cyklem *České století* a jeho komiksovou verzí *Češi* (včetně úvodního Masarykova lidského a politického příběhu) je podepsán stejný scénárista Pavel Kosátik.

vyobrazením dějinné skutečnosti, nýbrž prostřednictvím výtvarných představ. V takovém případě mohou historické komiksy stimulovat a rozvíjet historické vědomí čtenáře.

Poměr mezi realitou a fabulací v konkrétních případech samozřejmě značně kolísá a pro smysluplné analýzy je žádoucí systémové uspořádání. Problematice se mj. věnoval H. J. Pandel, aby posléze navrhl typologii historicky orientovaného komiksu. Typologické struktury je využito i v předloženém textu.

Na nejnižší příčku umístil německý oborový didaktik tzv. Funnies. Převaha klišé, stereotypů a nezávazných napodobenin v těchto kreslených příbězích jen vzdáleně naznačuje možnou realitu. Využitelnost v dějepisné výuce dle něj nesáhá za úvodní motivaci k vzbuzení pozornosti žáka.

Jiná skupina označená jako Quellencomic využívá výtvarníka – svědka své doby. Pozorované děje se odrážejí v komiksovém žánru, jenž se stává se cenným pramenem pro práci v hodině. Absence historického tématu tedy není překážkou dějepisného využití.

Comicroman si již obvykle zakládá na reflexi reálného historického prostředí, terénu i postav. Protagonisté a jejich příběh jsou nicméně fiktivní. Epochencomic se vyhýbá známým osobnostem. Vymyšlené osobnosti a jejich příběh zástupně slouží autorovi k realistickému vykreslení existenčních podmínek, chování jednání a smýšlení lidí konkrétní epochy. Typ Comic-Historie si nárokuje historiografické kvality, a ač oborová didaktika „kreslené učebnice“ nutně musí vnímat jako problematické, je možné některé pasáže v odůvodněných případech využít.³⁰

Po rozšíření perspektivy takto pojaté typologie o mediální výchovu je však vítané jakékoli analytické využití komiksů bez ohledu na historickou věrnost. Odejme-li jim roli pouhé ilustrace, jsou uplatnitelné i ty, které zobrazují historii zcela „nevěrně“. Odhalování skrytých i zjevných nesrovnalostí je vhodným podkladem k objevenému učení žakovských badatelů a rozvoji kritického přístupu k informacím.

Všechny příběhy: *Češi 1918: Jak Masaryk vymyslel Československo, Svoboda! Fiktivní válečný deník příslušníka Československé legie i Stopa legionáře* se v řadě parametrů prolínají a znesnadňují přímočaré zařazení do výše uvedené typologie. Skýtají nicméně řadu podnětů k analytickým činnostem od prostého poměřování faktů až po multiperspektivní hledání aktuálních nebo nadčasových hodnot. Právě tak by autorům jistě polichotilo zařazení mezi Epochencomic nebo Comic-Historie.

Na rozdíl od např. filmového média však komiks vyžaduje aktivní spolupráci recipienta, jenž musí dějové a časové mezery mezi jednotlivými poličky vyplnit vlastními myšlenkovými pochody. Tj. musí přispět k pochopení dějové linie. Podstata komiksu nutí k redukci. Do poliček jsou vloženy jen vybrané momenty, nakresleny jen vybrané detaily. Ale stále se jedná o symboliku míst, předmětů, událostí, figur. Prostřednictvím symbolů, pohledových úhlů, obrysových linií a barev jsou přibližovány zážitky komiksových postav a poskytují příběhu emoce. Způsob jakým se komiks vypořádává s historií tímto působí na více smyslů zároveň: ztvárnění minulosti a umělecké dílo. Rozhodujícím faktorem přitom zůstává ochota či neochota výtvarníka, věnovat se důkladným rešerším. Žáci usměrnění vyučujícím pak mohou porovnávat ve sledovaném tématu prostřednictvím fotografií, vzpomínek legionářů a popisu historiků. Závěrečné hodnocení poměru reality a fikce doložené příklady provedou žáci na společné prezentaci.

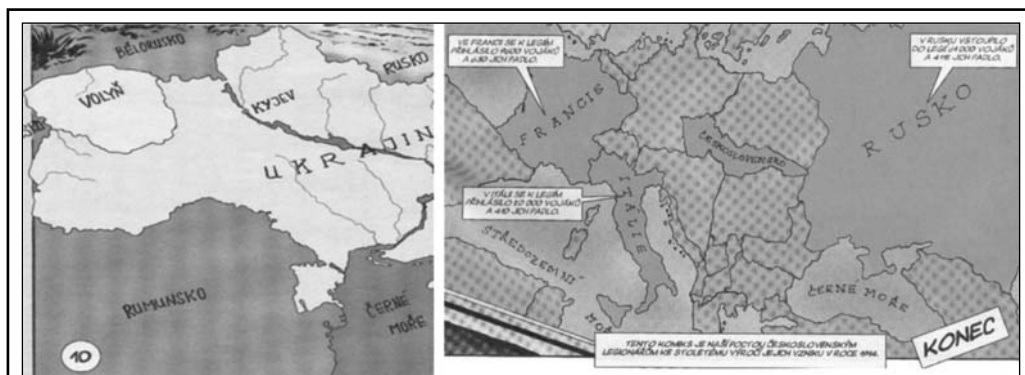
Volně inspirování Pandelovou typologií a společenskou objednávkou kulatých výročí můžeme formulovat celou řadu obecnějších i zcela konkrétních didaktických podnětů. (Úkoly pro žáky:) Zjistí nejprve základní údaje o informačním zdroji. Autora (na internetu jeho profesí, zdali má historické vzdělání apod.), obsah příběhu. Příslušná polička mohou podněcovat faktografické, souvislostní nebo postojové otázky typu: Kdo všechno se podílel politicky a vojensky na vzniku samostatného státu? Jaký má dnes smysl a význam boje za národní stát? Do jaké míry a pro koho

³⁰ PANDEL, H. J. – SCHNEIDER, G.(eds.): *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach /Ts. 2005, s. 349–353.

se stala 1. ČSR národním státem? Najdeš v nedávné minulosti nebo současnosti zahraniční příklady podobných snah? Sympatizuješ více s některou ze stran konfliktu a proč? Hledej argumenty pro a proti – národní stát v současné sjednocující se Evropě. Vyhledej v komiksech políčka líčící konkrétní příklady vztahů mezi jednotlivými národy, společenskými, politickými nebo sociálními skupinami. Porovnej s informacemi v učebnici. Prozkoumej a zjisti, zdali komiksy obsahují příklady strádání civilního obyvatelstva nebo jen vojenské a politické děje. Vyhledej a zapiš data historických událostí, životopisné údaje osobností, geografické a statistické údaje. V případě situačních map posuď jejich kvalitu srovnáním s dějepisným atlasem, upozorni na nedostatky. Rozhodni, který z komiksových příběhů se ti snaží předat nejvíce poznatků (zapiš si některé), který umí nejvíce zapůsobit na tvoje postoje a city, zdali se některý kriticky staví k násilí a válce obecně: zdůvodni a dolož příklady. Všiměj si realismu nebo stylizace kreseb. Všiměj si barevného podání (teplé, studené barvy). Zamysli se nad možnými důvody. Popiš, zdali a jak ovlivňují celkový dojem nebo tvoje pocity. Hledej v komiksových políčkách předměty, figury, gesta nebo jevy, které mají úlohu symbolu. Kreativně vypiš, doplň mezery nebo texty.

Rámcovým tématem sledovaných komiksů je 1. světový konflikt. Jejich izolovaná aplikace ve výuce by byla problematická, avšak s pomocí dalších didaktizovaných médií představují vhodný nástroj konkretizace abstraktních představ žáka o válce. Úkoly: Srovnej konkrétní políčka se vzpomínkami např. v legionářské literatuře, úryvkem textu historika. Všiměj si v odlišných médiích líčení životních podmínek vojáků, zajatců, civilního obyvatelstva. Uveď příklady současných konfliktů, zamysli se nad shodami a rozdíly. Všiměj si shod a rozdílů dobového (přímých účastníků) a současného hodnocení. Zamysli se nad vlivem a významem politiků ve válce. Uveď příklady komiksových políček, která zachycují jejich konkrétní rozhodnutí (Masaryk, Wilson, František Josef I.). Vypiš rozhodnutí, která jsou i učebnicí hodnocena jako historicky zásadní. Uveď příklady rozhodnutí, která platí dodnes a takové, které byly vývojem změněny.

S žáky je možné vést řízenou diskusi na téma smyslu tradice, vojenské tradice, legionářské tradice, problematiky vojenské přísahy. Zdali výsledkem vojenské akce byl demokratický vývoj nebo nedemokratický a mají-li pro nás bezprostřední změny význam ještě dnes. Do jaké míry je důležité, že vojáci vědí za co bojují, zda tomu tak bylo i u legionářů.

Komiks *Stopa legionáře* zdůrazňuje vybavenost situačními plány. Nepochybně podporují orientaci čtenáře a panoramatickou kresbou motivují k důkladnějšímu zkoumání. V detailu však zklamou občasným ignorováním historické skutečnosti. Mapa Ukrajiny s vyznačením Volyně a obrazovou evokací přístěhovalců 2. pol. 19. stol. obsahuje jaskádu vodních děla na Dněpru, které vznikly až po stabilizaci sovětské moci, Rumunsko a Moldávie jsou uvedeny jako Rumunsko apod. Podobně finální políčko příběhu s mapou Evropy deformuje a zjednodušuje dobové hranice států na neúnosnou míru.

Zajímavým podnětem přemýšlení žáka je nepochybně problematika dezerce českých a (slovenských) vojáků z rakousko-uherské armády do legií. Téma Češi na obou stranách fronty – hrdinové nebo zrádci – dostává prostor ve *Stopě legionáře* i *Svobodě!* Komiksová políčka zachycují negativní postoje dřívějších spolubojovníků a oba autoři legionářského putování k tomu využívají okolnosti tzv. čeljabinského incidentu. Cílem řízené diskuze či dialogu se žáky není odmítnutí či ztotožnění. Žákovské názory porovnáváme s výklady historiků, faktografií, statistickými údaji, výčtem rizik a důsledků obou dobových postojů, jejich strukturováním na pro a proti. Důležitým informačním zdrojem této úlohy je mapování současné podoby prvoválečných památníků.

Přestože komiks *Češi 1918: Jak Masaryk vymyslel Československo* nebyl primárně určen žákovskému nebo dospívajícímu čtenáři, i on je uplatnitelný ve výuce. Právě proto, že čtenáři postrádají dobové souvislosti, politické rozložení sil nebo nálady společnosti. Můžeme zde vypracováním celé řady jednoduchých faktografických, pojmových historicko-geografických či souvislostních úkolů pověřit žákovské badatele. Další informační zdroje, kde údaje ověřují, doplňují či podávají chybějící interpretace. Naším cílem je rozvíjení žákovských kompetencí v oblasti reflektovaného kritického zjišťování a vyhodnocování informací a v důsledku prohlubování historického vědomí.

Závěrem

Akcent na časové úseky naší historie, které se až do kulatých jubileí netěšily výraznější medializaci, slibuje trpělivému čtenáři všech tří komiksů přes některé dílčí výhrady plastičtější vhléd do událostí, jež zásadně přispěly ke vzniku samostatného státu. V tuzemských poměrech nevidaně bohatá produkce výročních kreslených příběhů poměrně citelně reaguje na stále nedosycenou poptávku trhu. Komiksy se nicméně i u nás mohou časem prokázat jako nedocenený prostředek ke znázornění historických událostí a zároveň mohou doplnit spektrum běžně doporučovaných edukativních médií. Přispějí-li k objasnění historických souvislostí, potvrdí potenciál účinného pomocníka v dějepise.

Máme však před sebou médium, jehož funkce je z podstaty zábavná, nikoli historiografická. Přes odlišný účel a poslání popkulturního produktu a protože jsme „vyzbrojeni“ výše uvedenými typologiemi, charakteristikami i oborovou didaktikou, si jej dovolíme nicméně využít pro účely dějepisné výuky a mediální výchovy. Uvědomujeme si rovněž, že kvalitně strukturované a kriticky přijímané informace ze zjednodušených příběhů vytvoří až komparace s dalšími informačními zdroji. A žáci k nim mohou pronikat sami například v některé z forem objeveného učení.³¹

Komiks (vybaven didaktickým aparátem) může posloužit nejen rozvoji žákovy mediální gramotnosti, ale také naplnění jednoho z důležitých cílů dějepisné edukace: porozumění důvodům proč a jak je historická událost připomínána dnes.

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: stepanek@ped.muni.cz

³¹ Srov. LABISCHOVÁ, D.: *Badatelsky orientovaná výuka – základní paradigma pro tvorbu moderní učebnice dějepisu*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 28, 2014, č. 2, s. 110–127; STUHLÍKOVÁ, I.: *O badatelsky orientovaném vyučování*. In: Papáček, M. (ed.): *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice 2010, s. 129–135.